

ХАДЖИ НАЙДЕН ЙОВАНОВИЧ

ИВАН СЕСТРИМСКИ

Хаджи Найден Йованович¹ има предходници в книгоиздаването у нас, а навярно не е и първият пътуващ книгопродавец. Но той стои на челно място, наред с основателите на едно дело, което след тях, през 60-те години на миналия век, беше сложено на нови модерни начала от Хр. Г. Данов и Драган В. Манчов в Пловдив. Те обаче започват, когато хаджи Найден Йованович приключва своята книгоиздателска и книгоразпространителска дейност, сломен от лишения и болести, от несполуки и бедноти. Никой преди него така упорито, така системно, в продължение на години не се е посвещавал на книгоиздателска и книгоразпространителска дейност. Плод на тази негова всеотдайност, на културния му подвиг, на волята му доброволно, самостоятелно, свободно да учи и просвещава своя народ са тези близо тридесетина негови издания, които сам разпространява из страната. Голямо, трайно, непознато дотогава у нас е делото му, дело на труженик, който пръв в нашата история превърна книгоиздателството в професия, и то професия благородна, патриотична, предназначена да просвещава българите, да им сочи по-висши идеали. Хаджи Найден Йованович стои на границата на една епоха, когато се трасира пътят на българското книгоиздаване и книгоразпространение, когато те излизат вече извън своя паисиевски, будителски стадий и вземат други, по-определени и устойчиви форми. Защото хаджи Найден Йованович е все още апостол на българската просвета, самоотвержен ратник и будител, който преследва една заветна цел — да служи на своя народ, да бъде полезен на съплеменниците си, да участва в избавлението и спасяването на своя български род от невежеството и вековната тъмнина. Той не е и не може да бъде търговец, у него меркантилните подбуди, ако изобщо е имало такива, стоят далече зад патриотичните чувства и намерения, защото не става книгопродавец, за да печели, „да жароса“, а да буди народната свая, да вдъхва любов към българската писменост, към просвещението и книгата, която по онова време е все още необичайна благодат дори за най-ревностните любословци и просветители. Той обединява в себе си книгоиздателя, пътуващия книжар и книжовника, който в част от изданията си си служи с черковнославянския шрифт и не отива по-далече от една примитивна популяризация на религиозно-морални поучения, на занимателни четива и елементарно природознание. Но той винаги държи буден у себе си патоса на ония, които векове наред преди него са се стремели да съхраняват и разпространяват българската писменост — това чудо, запазило българщината през най-трагичните периоди от историята на България.

Като безименните монаси и свещеници, преписвачи и разпространители на българската ръкописна книга, и хаджи Найден Йованович посвещава живота си на една-единствена цел — да разпалва искрата на обичта към знанието и любовното отношение у своите съотечественици, жертви на двойно робство. И нищо няма да го спре в осъществяването на тази цел — нито разбойниците, завардили едва ли не всичките пътища на Османската империя, нито природните стихии, които връхлитат често върху пътуващия книжар, нито сиромашкото препитание, едвам осигуряващо му хляба, солта и понякога една чаша стипчиво вино.

¹ В някои свои издания той дава друга форма на презимето си — хаджи Найден Йоанович, а в отделни случаи — и хаджи Найден Йоанов.

С много усилия и труд хаджи Найденов осъществява мечтата си да бъде „учител“ на народа, както сам се изразява. Още от ранни младини заживява с тази идея, защото е имал пред себе си един голям пример — примера на своя сродник Дионисий Агатоникийски, последния български епископ в Пазарджишкия край². Роден около 1805 г. в с. Хаджилей (сега Юнаците), Найденов остава отрано сирак и грижите за него поема майка му, която заедно с децата си се преселва в Пазарджик. След като се научил на четмо и писмо, той става „писар“ при своя знаменит сродник, а после — и учител в местното килийно училище, подкрепяно щедро от епископ Дионисий. След това, поизпекъл даскалския занаят, Найденов се главява за учител в Батак и може да се каже, че поставя основите на училищното дело в това будно планинско село. „Първото училище се отворило в 1835 г. от учителя хаджи Найденов от Пазарджик, от когото има съставен един календар, според който месеците се намират по пръстите. . .“³ Именно учителствуването му в Пазарджик и Батак е оная по-висока школа, която пробужда у него желание за една далече поширока и плодотворна просветна дейност. Но липсата на подходящи условия го принуждава да се заеме временно с друга дейност — търговия с ориз, памук и коприна. По това време осъществява едно свое интимно желание — да посети Ерусалим и да стане хаджия. Има дани, че е посетил и Света гора, че е ходил, и то навярно неведнъж, в Рилския манастир и пр. Посещенията в тези книжовни и културни средища ще са подхранвали и възпламенявали още повече съкровения му замисъл да се отдале на родолюбива, културно-просветна дейност.

Изглежда, учителското поприще не е могло да задоволи дейната натура на хаджи Найденов. От друга страна, търговията не го е удовлетворявала, поради чисто практическия си, печалбарски характер, въпреки че тя е откривала големи възможности да се замogne, да стане „човек“. Очевидно блазнала го е друга, от по-висше естество просветна дейност, привличали са го заниманията в духовно-книжовната сфера. Той знае от собствения си опит на педагог и просветител, че такова поле за дейност може да намери, само ако се отдале на просветителство, но вече в границите на цялата българска общност. Така постепенно у него узрява идеята, че само чрез издаване и разпространяване на печатни книги може да осъществи възделенията си за плодотворна служба на своя народ. Но за да отпечатва и след това да разпространява книги, трябва да има хора образовани, които да ги стъкмят, да ги напишат, трябва да има печатници, където да се шампосват тези книги. И ако все пак могат да се намерят книжовници, способни да съставят учебни помагала, да преведат нещо от гръцки или сръбски език или дори да напишат някоя душеполезна книжка, то въпросът за печатниците е по-труден, тъй като в Османската империя трудно може да се намери подходяща печатница, снабдена със славянски букви.

За да издава книги и да ги продава, хаджи Найденов е трябвало да има пари и ръкописи, които да отпечатва. Той е имал намерение най-напред да се обърне към известния учител и книжовник Неофит Рилски и прави това чрез Захари х. Иконопис, пловдивски учител, родолюбец, готов да подкрепя всяко културно-просветно начинание. За това съдим от едно писмо на Захари до Неофит Рилски от 2 февруари 1839 г., което е ценен източник на достоверни сведения за пазарджишкия даскал и търговец, изразил непоколебимите си намерения „да се залови за някоя по-добра и по-полезна работа“ и обещанието си „да се не жени, но да работи за народа“ и „за едно добро“ да служи „на този свят“. Това писмо е живо свидетелство за апостолската мисия, с която се нагърбва хаджи Найденов, за родолюбивото дело, на което се обрича.

² Животът и делото на епископ Дионисий Агатоникийски (неизв. — 1827) остават и до днес непроучени въпреки големите му заслуги като духовник и просветител-родолюбец не само в Пазарджишкия край. Той въвежда българския език в черквата „Св. Богородица“, „на която в дворът той беше съградил със свое иждивение първото общо българско училище. . .“ (С т. За х а р и е в. Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза с една карта и таблица на различни стари паметници. Виена, 1870. Фототипно издание с коментар. С., 1973, с. 50). Изобщо епископ „Дионисий пръв след епохата на тъмното духовно робство отваря път на българския език в черквата и училището, пръв дава право на свободно съществуване на българския език, затова първият период на възраждането на Пазарджик е негов период“ (И в. Б а т а к л и е в. Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед, 1969, с. 249).

³ Б. Б о й ч о в. Въстанието и клането в Батак. (Исторически очерк). С., 1892, с. 104.

Ясно е, че планът за издателско-книжарска дейност е вече изработен, че обетът е даден и че няма връщане назад. Захари Иконопис е съвсем недвусмислен в предложенията, които прави на Неофит Рилски да възложат на Найден да се заеме с отпечатването на Неофитовата граматика, като сам той поеме част от разностите, после да тръгне да я продава „по градовете с Ваше писмо“, изобщо да започнат да печатат „черковни славянски книги и да направим Найдена книжар (като видим след време, че е способен). Може и други книги да напечатаме. . .“ Това е цяла програма за широка издателско-разпространителска дейност из българските земи. Несъмнено всички тези идеи и внушения идват от Найден, който, както пише Захари Иконопис, „ми се изповяда подробно“. Той е подходящ за такава работа, много е „хоратлив, но верен“, притежава гръцки паспорт, „знае да продава и да купува“, „знае гръцки, турски“. С една дума казано, и „да търсим тоя Найден, не ще го намерим, но той сам ни намери“. Изобщо, той се отрича от благата на едно спокойно съществуване, осигурявано от перспективната търговия, за да се отдаде на живот, пълен с лишения, с труд и рискове⁴.

Въпреки че предложенията на Захари Иконопис не се осъществяват, Найден Йоанович започва да действа самостоятелно навярно още през същата 1839 г., когато издава една „Молитва на пресветая Богородица“. Освен това намираме името му между спомоществателите на няколко книги, съставени или преведени от А. Нескович, С. Доброплодни, Б. Петков, Н. Геров и др., които записва, навярно не само за да подпомогне авторите-издатели, а и да разпространява сам изданията им. От книгата „Историята на Александра Македонца“, 1844 г., закупува 300 тела. Този факт говори, че вече несъмнено става книжар, книгоразпространител, движен от чисто родолюбиви чувства и помисли. В един „Месецополи или календар вечний“ от Христолюб Х. Сичан-Николов, издаден през 1840 г., името му стои на първо място на спомоществатели от Т.-Пазарджик. То е придружено от следната бележка, оценяваща високо жертвоготовността му за благо на народа: „Словеснейший и родолюбивий и теплый желател болгарскаго просвещения господин хаджи Найден Йоанович, искусный в числительной науке, иже и бив учитель в Пазарчик и в Батак, нине же в торговстве упражняет се (подданнык сий елинскаго владения); от велика ревност и любов, що има за своите единокровни братья и за просвещение ихню писа книги сто“⁵. Както се вижда, тази бележка съдържа данни за Найден Йоанович, очевидно идващи от него, от които научаваме, че по това време той е все още търговец, въпреки че вече участва и в книгоразпространението, но предимно като дарител.

Ала упованията и мечтите му да се види един ден истински „ревнител болгарскаго просвещения“ започват да се осъществяват едва през 1843 г., когато излиза първото му издание — „Книга, нарицаемая митарства. Преведена на Славяно-Българский язык от Житието на Святого Василия новаго за двадесетте митарства, които е преминала света Теодора. С прибавление на Слово за Страшен Суд, Слово святаго пророка Даниила и други душеполезни притурки. Напечатана с иждивением г. Хаджи Найдена Йоановича учителя и книгопродавца, жителя Татар-Пазаржичкаго, заради душевно спасение на православные христиане. Второ издание. Букурещ, в типография на Братия Каркалеки 1843, 80, стр. 97(104)“⁶. Началото е сложно и той хвърля всичките си сили и способности, за да остане докрай верен на идеала си. Така едно след друго се появяват неговите издания, на чиито заглавни листове неизменно стои името на издателя, придружено от титлите, в отделни случаи леко променени, които сам си приписва — „Хаджи Найден Йоанович, татар-пазарджичанин, ревнител болгарскаго просвещения, учител и книгопродавец по всея Словено-Болгария“. „Прави впечатление също — отбелязва Н. Ферманджиев, — че макар да издава средно на година по две книги, навсякъде той е записан като „книгопродавец“ и само на няколко като „книгоиздател“. Като „книгоиздател и любител за българското просвещение“ и „книгоиздател българский“ той е записан сред спомоществателите на две чужди книги от 1855 и 1858 г.“⁷.

⁴ СБНУ, кн. 10, с. 599—601.

⁵ Н. Н а ч о в. Хаджи Найден Йоанович. — Българска книга, г. I, 1930, кн. IV—V, с. 367.

⁶ Първото издание на тази книга е преведено и напечатано още през 1817 г. от Йоаким Кърчовски. Някои автори сочат за първа книга, издадена от х. Найден през същата 1843 г., „Книга, нарицаемая святе или календар вечний“.

⁷ Н. Ф е р м а н д ж и е в. Хаджи Найден Йоанович. Книгоиздател и книгопродавец български. — В: Възрожденски книжари. С., 1980, с. 45.

В продължение на близо двадесетина години хаджи Найден Йованович работи всеотдайно на книгоиздателското и книгоразпространителското поприще. Животът му се превръща в непрестанно пътешествие из всички български земи — пеша или на кон, с дисаги, пълни с народополезни книжки, той скита от село на село, от град на град, обикаля събори, панаири, училища, манастири и предлага изданията си на учители и свещеници, на ученици и будни младежи. Забавен, весел, „смехорлив“ събеседник, той навсякъде намира радушен прием. На скупчилите се около него хора хаджи Найден разказва любопитни епизоди от книжките, като в беседите си щедро прибавя нотки на шегобийство и хумор, особено когато предава някоя от историите на „истият мисер Бертолда“, на Настратин Ходжа и пр. „Повече среден, отколкото висок, шиш-кав и с голяма глава и пълчиво лице. Носеше голям фес и дебели сини френски дрехи — така го описва Д. Паничов⁸. Той умее да забавлява купувачи и приятели и особено малките си читатели, било с шег и остроумия, било с разни смехории и „мурафети“ (фокуси), което дава основание на Маньо Стоянов да го нарече „първият български илюзионист“.

При тези пътувания из българските земи Найден Йованович не е само книгопродавец, но и издател, който търси контакти с книжовници, за да се снабди с ръкописи или да поръча да му приготвят някой превод за издаване. За тази цел той поддържа писмени връзки с учени българи, които живеят извън границите на турската държава. Сдобил се с някой и друг ръкопис, той се отправя за Белград или Букурещ и се заема с отпечатването на книгите си. А когато не може да се снабди с подходящи преводи или „побългарявания“, той сам се хваща за перото и съставя някоя книжка, тъй като е и книжовник, способен при нужда да приготви някое „светче“ или друга някоя книжка, като отбелязва, че са „преведени, собрани, сочинени и напечатани“ от него.

В книжовните си занимания, макар и в редки случаи, хаджи Найден не се задоволява само с компилиране и съставяне на текстове, но прави опити и в стихотворството. Негово е стихотворението „Отечество“, поместено в „Месецослов или календар вечний за лето 1849“, с. 3, чиято тема е патриотична, а духът и патосът — будителски:

О, милинко отечество,
сичко българско общество.
В стари времена най-горньо,
а в наше време най-долньо.
Тогави си било славно,
а сега совсем незнайно;
музите бягат от тебе,
никой не гледа за тебе.
Дойде време, прогледнете,
похвалите принесете
пред умните ваши очи
да видите какво сочи,
сички колко се назовахте,
от старина се венчахте
с царска титла и со скиптр...

Стихотворението не е подписано, но този „Месецослов“ е издаден „трудом и иждивением“ на хаджи Найден. Почти всички биографи на издателя и книгопродавца са единодушни — стихотворението е негово. Обикновено с това стихотворение представят пазарджикския даскал като стихотворец в сборниците, посветени на възрожденската поезия⁹.

Биографите и изследвачите на живота и издателската дейност на хаджи Найден изброяват повече от тридесетина книги, които е издал, включително и няколко преиздания. Най-много книги е отпечатал в Белград, приблизително една трета — в Букурещ и само една книга — в Цариград¹⁰. Основната му издателска база е Белград. Много са причините за този избор —

⁸ Н. Начов. Хаджи Найден Йованович. — Периодическо списание, 1905, кн. 65, с. 18.

⁹ Българска възрожденска поезия. Подбор и редакция К. Топалов. С., 1980, с. 168.

¹⁰ Н. Начов. Хаджи Найден Йованович. — Българска книга, г. I, 1930, кн. IV—V, с. 373—374.

добри печатници с черковнославянски и български букви, близостта на двата езика — българския и сръбския, създадените делови и приятелски връзки, възможност да пласира някои от изданията си в райони, населени със сърби. Неслучайно той издава и книги на сръбски език, но в този език има немалко елементи от българската книжовна и диалектна лексика.

В книжовно-издателското наследство на хаджи Найденов Йованович преобладават книжките с религиозно-поучително съдържание. Това отговаря не само на схващанията и вътрешните потребности на издателя, който е религиозен човек, но и на нуждите на времето, когато се е търсела и чела такъв род книжнина от слабограмотната маса на селяните и занаятчиите. Не трябва да забравяме, че бившият учител и търговец работи около средата на миналия век, когато голяма част от хората са добивали своята грамотност все още в примитивни училища, а мнозина са учили четмо и писмо по черковнославянски часослови, псалтири, молитвеници и др. Техните духовни потребности не са отивали по-далече от чудесата, митарствата и великомъченичеството на разни християнски светци. От този род са издания като споменатата вече „Книга, наричаема митарства“ (1843), „Священная история церковна...“ (1846), „Чудеса на пресвятия Богородици“ (1846), „Житие на святого славного великомученика Димитрия митрополита...“ (1846), „Краткое толкование на божественния храм...“ (1846), „Начала на християнското учение...“ (1851), „Начатоци на християнското учение...“ (1852), „Пространый християнский катехизис“ (1852), „Житие на святого Варвара“ (1852), „Житие на святого Игнатия...“ (1852), „Свиток Богоматере...“ (1853), „Кратка богословия с вопросы и ответы...“ (1853), „Псалтир...“ (1855). Някои от тези издания са използвани и като учебници в училищата и са предназначени „за българскую юность“, за българските деца¹¹.

Хаджи Найденов знае колко голяма е нуждата от учебни помагала и затова издава няколко буквара, за да подпомогне учебното дело — „Буквар или начальное учение“ (1846), „Числописание за болгарските юноши“ (1848), „Буквар или начальное учение“ (1849), а други книжки, макар и да не са учебници в прекия смисъл на думата, са адресирани пак до учащите се — „Наставник и ученик“ (1852), „Правила за сохранение на здравие“ (1852).

Календарите са между най-търсените издания и хаджи Найденов Йованович полага усилия да отговори на исканията. Те съдържат неизбежните за онова време нравствени поучения и „душеспасителни“ четива, но същевременно календарите имат и по-широки културно-просветни задачи — в тях се поместват и научнопопулярни сведения и материали „заради леснота болгарскому народу“, „за потреба на единокровните православни братия“. Още през 1843 г., когато поставя началото на своето книгоиздателско дело, той отпечатва „Книга, наричаема святое или Календар вечный“, а след това — „Месецослов или календар за лето 1849“, „Календар за лето 1853“, „Годишно предзнание или пророчество или календар вечный“ (1853), „Календар за лето 1855“.

Немалък дял в изданията на хаджи Найденов е отредено на книжките със светско съдържание. Поместените в тях произведения имат известни литературно-художествени качества, каквито намираме и в някои от споменатите по-горе житиета на християнските светци. С най-широка популярност са се ползували басните на Езоп, многократно превеждани и издавани у нас. Те са задоволявали художествено-естетическите потребности на тогавашните читатели и слушатели със своя конкретно-образен пълнеж, с иносказанията и моралните си поуки, с остроумието и персонафикациите си. Хаджи Найденов ги издава на два пъти — веднъж в превод на Йоан Емануилович, „славено-болгарского учителя, татар-пазарджичанина“ (1852) и след това в превод на Райно Попович, „елено-греческого учителя от Карлово, а родом из Жеравна“ (1854). Към тях трябва да прибавим и една книжка с басни — „Баснословие Сиянтии философа весма любопитное...“ Преведено от перски на греческий език, от греческий же на славяно-болгарский“ (1854). Масово разпространени сред народа са и известните „приказки“ и анекдоти за Настрадайн Ходжа, издадени също от хаджи Найденов през 1853 г. — „Повести забавни и любопитни на Настрадайн Ходжа и Хасекий...“. Както се спомена, книгоиздателят е обичал да разговаря с хората, които разглеждали „сергията“ му, да ги поучава, но и да ги забавлява

¹¹ Тук даваме съкратени заглавията на книгите. Обикновено те са дълги като заглавието на първата му книга, което посочихме по-горе.

и разсмива. За тази цел при всеки сгоден случай е прибегнал до помощта на „високи, умни хитрости Бертолда“, този „селяч хитър и остроумен“, с неговите „достопамятни изречения“ и половици, „всма приятни и любопитни за всеки човек“, издадени през 1853 г. със заглавие „История на истият мисер Бертолда“. Макар и да е имал за прототип друг пътуващ книжар, в стихотворението си „Старият книгопродавец“ Иван Вазов като че ли изобразява епизод от дейността и живота и на хаджи Найден, привличал вниманието на своите мношери, като им разказвал за „мисер Бертолда“:

Любеха ме много селяните прости...
И жални историй четях им тогаш.
Но смеха по любят: ази ги опитах.
Как се веселях и смеех с глас,
за хитрий Бертолда кога им зачитах.
Челяк да се смее, и то е добро,
а тоз Бертолд дявол, истина е смешен:
еднъж, кат показах образа му грешен,
сбра се да го гледа цялото хоро¹².

Стихотворецът хаджи Найден Йованович плаща данък и на своето увлечение по римуваната реч, като издава книжка с поетически творби, между които се срещат освен народни песни и песни с „модерно“ стихосложение — „Нови български народни песни...“ (1851). Всъщност сборничето съдържа предимно съвременни стихотворения, създавани от тогавашни стихотворци, но неподписани. Има едно изключение, което сочи името на автора в самото заглавие — „Стихове Свищовского учителя, покойнаго Христана Павловича Македонца“. Установен е и авторът на стиховете, описващи посещението на султан Абдул Хамид в Търново през 1846 г., както и някои други с търновска тематика. Султан Абдул Хамид е възславен и в стихотворни молитви и „многолетствени воспевания“ на турски и български език, главно защото е създател на прословутия Хатишериф, с който раята получава илюзорни права и свободи, които остават само на книга. В този Хатишериф трябва да търсим изворите на верноподаническите настроения в стиховете от първия раздел на книжката. П. Кисимов твърди, че техен автор е търновският даскал Пеньо: „На 1846 г. даскал Пеньо беше на върха на славата си за неговите песни по идването в Търново на султан Меджида. Тези негови стихотворения съставиха поетическа епоха...“ Те са „напечатани от Найдена Йовановича“¹³. Очевидно негова ще да е и дългата „Песен Сербскому Князю Александру кара Георгиеву, когато дойде да посреща Цара“. Стихотворното наследство на търновския учител Пеньо Давидов, публикувано или останало в ръкопис, е проучено от Иван Радев, който също така потвърждава казаното от П. Кисимов: „Основното ядро на книгата са творбите на даскал Пеньо. Изключително популярно, наред с „Песнопевка“ на М. Л. Софиянец от 1858 г., изданието намира широк прием. И се оказва, че отговаря на духа на времето, на определени потребности...“¹⁴

В раздела „Песни народни за утешение на младите“ хаджи Найден е поместил осем стихотворения, но само две-три могат да се приемат за народни, и то вероятно „поправяни“ или неточно записани. Всички останали са римувани. Тук на първо място е включено стихотворението „Прочу се Найден граматик...“, чието авторство се приписва на хаджи Найден Йованович, но това едва ли може да се приеме за вярно, тъй като нямаме сигурни доказателства. Знаят се няколко варианта на това фолклорно стихотворение, посветено на Найден Геров.

В първия раздел на книжката е поместено стихотворението „Любов към султана от поданиците му“ (с. 14—15), което представя една своеобразна ода, каквито са в действителност всички стихотворения, възпяващи Абдул Меджид. Ето началните стихове:

Кой султана обича,
той към него тича,

¹² Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. П. Лирика. С., 1975, с. 19—20.

¹³ Н. Начов. Хаджи Найден Йованович. — Периодическо списание, 1905, кн. 65, с. 16.

¹⁴ Иван Радев. Столица на оцелелите. С., 1984, с. 190.

от сърце го любя,
труд за него губя,
живот изнурява,
царя не оставя,
здрави си не жали,
сѣ Султана хвали. . .

На с. 38—39 е поместено стихотворението „Към родолюбивите“, което някои автори смятат, че е плод на хаджи Найденовите стихотворни увлечения¹⁵. Ала то е чисто и просто друга редакция на споменатата по-горе творба, редакция своеобразна, дори курioзна. Авторът ѝ е заменил „султана“ с „рода“ и така стихотворението добива патриотично, българско звучене:

Кой рода си обича,
той към него тича,
от сърце го любя,
труд за него губя,
живот изнурява,
рода си не оставя,
здрави си не жали,
но рода си хвали. . .

Към края промените стават по-чувствителни и дори са вмъкнати нови стихове, които няма в даскал Пенювата „Любов към султана“. Навярно даскал Пеню се е възмутил от тази „преработка“ на верноподаническото си стихотворение, поместено при това в същата книжка.

Този сборник представя хаджи Найден в особена светлина. Покрай яркия израз на патриотичните си чувства и схващания, на които служи беззаветно, без да се щади, той показва и усет за новите явления в книжовния живот, изразява отношението си към литература, изградена върху съвременни начала, възпитаваша сравнително по-здрави литературни вкусове и принципи. Това сборниче от 64 страници със своите „изкуствени“ и народни песни е своеобразен предвестник на ония „песнопойки“, които започват масово да се издават особено след Освобождението и които са задоволявали естетическите потребности на широки кръгове от народа. „Той има това предимство в сравнение с първите двама издатели и книгопродавци, Теодосий и Карастоянов, че е разширявал литературния вкус на тая маса — отбелязва Б. Пенев. — Повестите, басните, стихотворните сборки, които Н. Йованович е пускал между народа, днес за нас нямат никаква особена литературна стойност. Но на времето те са създавали литературни вкусове, макар и твърде първобитни, чели са се с интерес и за всички любители на българската книжнина е било цяло събитие, ако сред тях се вести неочаквано Н. Йованович със своите епически дисаги“¹⁶.

Освен книги Найден Йованович издава и шампи, които са били снабдени с обяснителни текстове. Може би най-интересна и издържана в българо-славянски дух е шампата на Кирил и Методий. Характерна за патриотичния си патос е бележката към ликовите, в която издателят говори за големите заслуги на „тин просветителите и апостоли славянский, родом Болгаре“, които „нарядили са сегашная Славянска писмена (азбука) в лето 855“ и „приложили Св. писание на старо-Българский, т. е. Славянский язык“. Ето защо „все славянское племя длъжно е почитати нхния память у месяца майа 11-го дня“. По-нататък е добавено: „Нхное же свято желание за просвящение едиnorodних своих са изпълни ревностно от благочестиваго царя Българскаго Симеона, кой е великий по благородное негово желание за просвещение Българскаго (Славянскаго) народа“¹⁷.

В книгоразпространителската си дейност хаджи Найден не се е ограничавал само с продажбата на своите книги. Той е разнасял и книги на други славянски езици. Освен сръбските

¹⁵ Кръстьо Генев. Хаджи Найден Йованович татар-пазарджичанин. — Родина, 1941, кн. 3, с. 121.

¹⁶ Боян Пенев. История на новата българска литература. Т. II. С., 1977, с. 205.

¹⁷ Кр. Генев. Хаджи Найден Йованович татар-пазарджичанин. — Родина, 1941, кн. 3, с. 122.

си издания разпространява и руски книги, доколкото е могъл да се сдобие с тях. Й. Груев определено говори, че е предлагал и книги на руски език: „В онова време беше много мъчно да се сдобие човек с книги на чужди език, особено в такова затънтено място като Копривщица. Жаден за книги, аз с особена радост посрещах в Копривщица х. Найдена Йоанович, т.-пазарджичанин, който разнасяше печатни свои дребни книжки и календарчета. У него намерих руска христоматия от Галахова и си я купих. Тая христоматия ми беше единичката библиотека, в която намерих и учех образци от разни видове съчинения“¹⁸.

Изданията на хаджи Найден съставят цяла една епоха в развитието на българското книгоиздаване, на българската книжнина. Колкото и да са малко грамотните хора по онова време, книжките му намират добър прием из „сичката Словеноболгария“. Те са образували основния книжовен фонд в книгохранилищата, доколкото ги е имало, на по-големите училища, а по-късно и на читалищата. Те са „търговска стока“ и на първите книжари. „В Пловдив, когато доход за учител в 1856 г. — пише Й. Груев, — заварих някой си дядо Стоян Чарчия, който покрай другите си дреболии продаваше часослови, псалтири, български календарчета и дребни книжлета, издадени от х. Найден Йоанович“¹⁹. Изданията му са били особено нужни на учителите, които са ги ползували най-вече в пряката си учебно-възпитателна работа. „Към 1850—1851 год. в Медвен е бил учител Вълчо Бандата от Котел; и тоя учител. . . заслужава уважение: освен че бил добър певец в църква, но е знаел и славянски, преподавал славянски по букварите на х. Найден Йоановича от Т.-Пазарджик“²⁰. Те са били необходими на учителите и на някои по-будни младежи като извор на знания, като помагала, когато са изнасяли сказки в празнични дни пред своите съграждани. Хаджи Найден е бил особено внимателен и щедър към любознателните ученици. „Т.-Пазарджишкият свещеник Иван Гагов, родом от с. Паталеница, около осемдесетгодишен, казва: „Кога аз, малък се учех в село при кривия даскал Тодора, х. Найден дохождаше с дисаги и с голяма тояга на рамо, раздаваше книги на по-възрастните ученици и ги съветваше да учат; той придумваше и други, които знаят да четат, да си купят книжки“²¹. Както се знае, той е издържал със свои средства неколцина ученици, които после станали учители.

Енергичен, волеви човек, твърд и неотстъпчив в желанието си да работи за подобряване хала на своя поробен народ, хаджи Найден Йоанович наистина осъществява идеала си и става „замечателно лице в българската книжна промишленост“; както го нарича през 1852 г. първият български библиограф Ив. Шопов, става един от пионерите на българското книгоиздаване и книжарство. Но дългогодишният нередовен живот, недоимъкът, опасностите и премежията постепенно подкопават здравето му. Това се отразява на дейността му — броят на изданията намалява, пътуванията му се разреждат и той се вижда принуден все по-често и по-дълго да се залежава в мръсните помещения на белградските ханища. Болен, спял, без близки, изоставен от приятели и познати, старият книжовник тежко и мъчително гасне, но все още разпитва за новини от родината си, за книгите, които излизат. В една съвсем окаяна и задушна стаичка го намират Петър Бонев, бъдещият ръководител на въстанието в Перушица, който по това време се учи в Белград, и неговият племенник Георги Тилев, по-сетне архимандрит Теофилакт и участник в революционното освободително движение. Със сълзи на очи се прощава той със своите посетители: „Петре, всички ме забравихте! Кажи на другите да ме пообикалят!... Ах, да мога да се digna, ще си отида на нашия вилет, но. . . виждам, че скоро ще умира. Обичам свободата, но много ми е жално, че не ще сложа кости в моето отечество“²².

И наистина не се осъществява последното му желание да намери вечен приют в родния си край — той умира през 1862 г. в Белград, оставил добър спомен в паметта на съвременниците си със жизнерадостния си характер, с културно-просветния си подвиг, с жертвоготовността си в името на едно голямо, родолюбиво дело, което все още не е изчерпателно изследвано и оценено от нашето литературознание и от историческата ни наука.

¹⁸ Й. Груев. Моите спомени. С., 1906, с. 7.

¹⁹ Пак там, с. 90—91.

²⁰ Велико Йорданов. Село Медвен, Котленска околия. Историко-обществен преглед. С., 1940, с. 33.

²¹ Н. Начов. Хаджи Найден Йоанович. — Периодическо списание, 1905, кн. 65, с. 16.

²² Пак там, с. 21.